

Рецензії

Ю.А.Хоптяр

Цікаве краєзнавче дослідження

Україна, ставши на шлях становлення та розвитку дійсно суверенної і незалежної держави, неухильно орієнтується на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за своїм змістом і спрямованістю міжнародні стандарти. Важливого значення, в зв'язку з цим, набуває переосмислення історичного минулого, врахування уроків історичної правди. В умовах сьогоднішнього розвитку держави має будуватися на глибоких знаннях як вітчизняної історії взагалі, так і історії краю зокрема.

З огляду на це книга Володимира Сергійовича Літкевича “Історія села П'ятничани (1493–1960)” є досить актуальною. Вказане історико-краєзнавче видання побачило світ в кінці 2011 р. у київському видавництві “Сучасний письменник”. В роботі автор комплексно і ґрунтовно здійснив дослідження рідного села П'ятничани Чемеровецького району Хмельницької області. На 1493 р. припадає перша згадка про село і розпочався відлік “офіційної біографії” цього населеного пункту. Перебуваючи близько 450 років на кордоні великих держав с.П'ятничани стали свідком творення європейських історичних процесів.

Комплексність дослідження проглядається із чіткої структури даного видання, що побудоване відповідно до змісту і включає вступну історіографічну частину, окремі частини по роках та додатки.

Безумовно позитивним здобутком є те, що автор вперше здійснив спробу розкриття перебігу подій історії с.П'ятничан, використовуючи широку джерельну базу. Залучивши значний масив архівного, документального матеріалу, багато монографічних робіт українських та іноземних авторів, статистичні матеріали, періодичну пресу, мемуари, автору вдалося створити ґрунтовне та суцільне полотно історичного процесу у визначений період.

Введення до наукового обігу неопублікованих архівних матеріалів України та Росії, зокрема Державного архіву Хмельницької області, Російського державного воєнно-історичного архіву однозначно поглиблює сприйняття історичного минулого.

Потрібно підкреслити, що в роботі на початку звертається особлива увага на першу документальну згадку про с.П'ятничани, власників села, традиції та побут сільської громади. В.Літкевич визначає, що першим власником села став дружинник Коріцький, якому литовський князь Вітовт за військову службу своєю грамотою передав право володіння с.П'ятничанами. В історичній літературі Коріцькі згадуються як військові діячі, зокрема в 1679 р., Яків Коріцький – полковник, а його сину Роману подаровано села в Чернігівській губернії. Ставши власником, Коріцький докладав зусиль для подальшого заселення місцини новими переселенцями, що рухалися по торгівельному шляху повз село. Заселення с.П'ятничани розпочалося з його району під сучасною назвою “На долині”, про що свідчать народні перекази, зібрані у працях Ю.Сіцінського. Місце для заснування села перші поселенці вибрали напрочуд вдало, адже поряд у достатній кількості були всі необхідні будівельні матеріали. На новому місці перші мешканці села будували житло, об'єднане з господарськими спорудами, типове для Поділля. Оселя будувалася з лози, якої було достатньо на берегах Збруча, обліплювалося глиною і білилося. Такий тип будівництва житла пояснювався, з одного боку, простотою його зведення, а з іншого – перманентним руйнуванням, яке зазнавало прикордонне село під час численних ворожих нападів. Та все ж чисельність мешканців села зростала, зокрема автором наводяться дані, що з 1493 по 1565 рр. кількість помешкань більш ніж подвоїлась з 11 до 25.

Оскільки структурно дослідження поділено по століттях, то до кожного такого розділу автором подається історична довідка, в якій коротко характеризуються загальні історичні процеси краю. Такий авторський прийом дозволяє широкому загалу читачів вільніше усвідомлювати історію села в контексті загальних історичних процесів. Автор вказує, що з часу приєднання Поділля до Польщі, здійснювалося закріпачення селян і юридично оформлялося Третім Литовським статутом (1588 р.). Глибокий аналіз статистичних матеріалів здійснений автором дозволяє препарувати процеси економічного розвитку. Так, використовуючи дані переписів (люстрацій), автор вказує, що у 1530 р. в с.П'ятничани було 2 плуги, а в 1565 р. вже 6 плугів. Наведені імена одних із перших мешканців села роблять історію краю різнобарвним, живим полотном.

Наприкінці XVI ст. дослідження автора виявляє зміну власника села і ним стає родина Лянцкорунських. У 1616 р. с.П'ятничани відносилося до Скальського староства і селом володіла тоді Варвара Лянцкорунська. Через 20 років П'ятничани передаються до Червоноградського староства, а його володарем став Станіслав Лянцкорунський. Поруч з цим В.Літкевич вказує на трагічні події в історії села. Так, у 1611 та 1613 рр. село, під час набігів, татари повністю спалили. Татари примушували власників платити данину: малу квартиру (35 золотих і одну гривну).

З 1672 р. с.П'ятничани, як і все Поділля на довгих 27 років попадає під владу Туреччини. Після штурму та оволодіння турками Кам'янця-Подільського,

поблизу села, в Орининському степу відпочивала 60-тисячна татарська орда. Захопивши край турки позбавили всіх колишніх власників прав на землю. На території Поділля турки утворили свою провінцію (еялет) з центром в Кам'янці-Подільському. У 1681 р. турками проведено перепис населення, який зафіксував у с.П'ятничани 21 будинок, в якому мешкали 25 дорослих осіб, що сплачували податки. Матеріали цього перепису автор вдало використав в якості статистичних та демографічних порівнянь, а також власних аналітичних підрахунків.

Поруч з історичними дослідженнями В.Літкевич проводив відповідний топонімічний аналіз як назви села, так і окремих власних імен та інше. Так, за однією версією "П'ятничани" походять від словосполучення "п'ять чанів", за іншою – від назви церкви, яка до 1756 р. мала назву "П'ятницька". В іншому випадку автор висуває версію відносно прізвища "Сірант", що означає "винороб", адже турецькою "сіра" означає молоде вино. Сірант – одне з найпоширеніших прізвищ в с.П'ятничани.

Протягом XVIII ст. с.П'ятничани змінили кількох власників. На початку сторіччя новим власником села стає незаможний шляхтич Стефан Пасенковський, якого у 1751 р. його замінює Баговицький староста вельможний Казімір Ланцинський. Рішенням сейму Речі Посполитої у 1773–1793 рр. с.П'ятничани передаються Станіславу Александровичу, полковнику коронних військ, який став місцевим старостою. Вісімнадцяте сторіччя стало для села періодом стрімкого зростання населення і якщо на початку сторіччя тут проживало всього кілька десятків мешканців, то в кінці уже близько 300.

Після приєднання Поділля до Російської імперії у 1793 р. с.П'ятничани приписуються до державних маєтків, а його мешканці стали державними селянами. В дослідженні автор наводить дані перепису (ревизську сказку) 1811 р. за якими в селі проживали 169 осіб чоловічої статі. У 1863 р. при підтримці держави в селі побудовано дерев'яну Успенську церкву. Для демонстрації демографічної динаміки автор використав статистичні матеріали за 1873 р. Тоді в селі налічувалося 104 садиби, 278 осіб чоловічої статі. За викуп землі по реформі 1861 р. встановлювалася плата в розмірі 767 руб. 14 коп. до 1913 р.

У 1886 р. в с.П'ятничани утворилася церковнопарафіяльна платна школа, щоправда без свого приміщення в оселі священика. Через сім років у 1893 р. після заснування школи парафіяни села (378 чоловіків та 402 жінки) на власні кошти збудували окрему шкільну будівлю. В школі за кошти не багатьох батьків навчалися лише 13 дітей із 95. Решта дітей навчатися не мали змоги через відсутність коштів.

В кінці XIX на початку XX ст. викуп землі і праця на ній зумовили подальше зростання у с.П'ятничани кількості населення. Якщо у 1893 р. у селі існувало 150 садиб і 835 мешканців, то у 1905 р. – відповідно 189 і 925. Поруч з статистичним матеріалом автор вдається до цікавих співставлень рівня життя подільян, ринкових цін, величину номінальної та реальної заробітної плати, що

відкриває перспективи для порівняльного аналізу не тільки у минулому, але й сьогодні.

Цікавими виявилися дослідження побуту мешканців с.П'ятничани, а також визначення змін у будівлях у порівнянні з попередніми сторіччями, співставленні помешкань заможного селянства з іншими верствами населення. Автором вдало наведені в роботі етнографічні описи будівель, посуду, одягу, селянського та ковальського реманенту. Все це в комплексі надає можливість відтворити в деталях умови життя подолян сторіччя тому.

Не обійшов автор в даному дослідженні проблем еміграції. Перенаселеність с.П'ятничани зумовила активний від'їзд, в першу чергу молодих людей з багатодітних сімей до Америки. Цьому сприяли, як виявилось, у прикордонній зоні груп осіб, які агітували за переселення до Америки, та надавали допомогу у переході кордону. Так, у м.Гусятині австрійськими та російськими євреями була створена контора для надання емігрантам допомоги в нелегальному переході кордону. Одні емігранти залишалися в Америці назавжди (Вовк, Васильківський, Косінський, Кротік), а інші, заробивши гроші, поверталися назад до своїх домівок (Братковський, Гайдик, Підлісний, Степанович).

З початком Першої світової війни прикордонні П'ятничани опинилися у вирі бойових дій. На околицях села російські війська створили лінію оборони: викопали траншеї, створили бліндажі та інші оборонні споруди. Їх залишки ще сьогодні можна побачити в місцевому лісі та на схилах пагорбів біля р.Збруч. Оборону від с.П'ятничани до с.Підпилип'я утримувала 64 піхотна Перекопська дивізія, штаб якої містився в с.Кочубіїв. Село активно обстрілювалось австрійськими військами, появилися біженці. У селі військові встановили особливий режим пересування. Для більш глибокого дослідження того періоду автор використав мемуари російського офіцера С.Мамонтова.

Історичну зміну влади в 1917 р. в с.П'ятничани автор змальовує не шаблонними фразами з енциклопедичних видань, а подає через призму цікавих спогадів односельчан (О.К.Кротіка). Автор відійшов від традиційного висвітлення подій радянської доби 1920–30-х рр. і запропонував багатограний підхід. Так, до наукової новизни дослідження варто віднести у характеристиці повоєнного села утворення політичних і господарських організацій, контрабандний промисел, репресії влади.

На початку 1920-х рр., в умовах розрухи, тотального дефіциту товарів першої необхідності та скрутного матеріального становища переважної більшості мешканців села, який став результатом жорсткої політики “воєнного комунізму”, майже все доросле населення займалося контрабандою. Такій діяльності сприяв досить ліберальний прикордонний режим. Проте після укладення у 1921 р. Ризького договору на Поділлі відбувалось посилення прикордонного режиму. В прикордонній зоні провели арешти “неблагонадійних осіб”. У 1928–29 рр. у с.П'ятничани заарештували за наклепом 18 селян по обвинуваченню у контрабанді та шпигунстві на користь Польщі. Серед арештованих опинився весь актив села: І.В.Губеліт, А.В.Мельник, Р.Ф.Сірант, О.К.Кротік та інші.

Автор мовою документів та спогадів очевидців зумів розкрити складний період політичних репресій 1920–30-х рр., до того ж ним запропоновано список репресованих осіб с.П'ятничани, що надзвичайно важливо в умовах сьогодення.

Період воєнного лихоліття автор особливо виписує в контексті історії села. У цьому розділі знаходимо як фактичний матеріал, що пов'язаний з боротьбою з німецько-фашистськими загарбниками, так і дослідження відносно організації соціально-економічного життя на окупованій території, налагодження системи опору. Навесні 1942 р. з с.П'ятничани розпочався вивіз мешканців села, переважно молоді, на примусові роботи до Німеччини. Загалом автору вдалося встановити орієнтовану кількість вивезених з села (близько 140 чол.), а також скласти списки, прослідувати як склалися окремі долі. Зусиллями автора стало відомо, що із 140 односельчан повернулися назад лише 106.

Особливу увагу В.С.Літкевич приділив учасникам Великої Вітчизняної війни. Автором встановлені прізвища ветеранів війни, а також їх долі. Так, із 140 односельчан, що воювали на фронті загинули 62 чоловіка.

Неприхований інтерес викликають наведені у книзі матеріали про підпільну діяльність різних організацій у тому числі ОУН, репресії по відношенню до них та інше.

У повоєнний час відновилися соціальні катаклізми попереднього десятиліття: політичні репресії, голодомор. Автор у висвітленні цих подій знову вдало застосував прийом наведення архівних документів та спогадів односельчан про ті важкі часи. Завершує своє дослідження В.С.Літкевич історією села у кінці 50-х рр. ХХ ст.

Надзвичайно цікавими виявилися додатки. У них автор розташував словник діалектизмів (понад 200), що зустрічаються в с.П'ятничани, а також місцеві чоловічі та жіночі імена. До того ж у додатках подається опис місцевих обрядів, зокрема весілля, що записаний зі слів старожилів. Доповнюють обрядовість тексти слів пісень, що супроводжували весілля. Крім того у вказаному розділі знайшли місце кілька легенд, а також географічні карти доби турецького панування, копії та фотокопії важливих історичних документів XVI–XVII ст. мовою оригіналу.

Робота, загальним об'ємом 252 сторінки, насичена демографічним, статистичним, фактологічним матеріалами, що зконцентровані в розділах які по періодах відображають перебіг подій у с.П'ятничани та округи. В дослідженні знайшли своє відображення архівні та інші матеріали, що надають можливість для подальшого демографічного, соціально-економічного аналізу історії краю від 60-х рр. ХХ ст. до сьогодення.

Загалом комплексне дослідження, в якому присутні історичний, етнографічний, етнолінгвістичний аспекти, Володимиром Сергійовичем Літкевичем створювалося протягом тридцяти років. У ньому ми зустрічаємо не тільки історичний аналіз подій пов'язаних з с.П'ятничани, але й численні копії документів (окремі з них мовою оригіналу), тому це ще й без перебільшення

збірник документів та фотоматеріалів. Понад три десятки різночасових світлин на яких понад сотня дійових осіб та персонажів дослідження додають виданню особливого колориту, гостроти відчуття у широкого загалу читачів.

Загалом книга В.С.Літкевича “Історія села П’ятничани (1493–1960)” вміщує цікавий фактографічний та аналітичний матеріал про історію рідного села, при цьому значна його частина подається вперше. В зв’язку з цим, вказана праця є надзвичайно корисною і своєчасною.

О.Б.Комарницький

Підгурний І. С. Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / І. С. Підгурний, Н. О. Урсу. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 232 с.

Нещодавно вийшла з друку монографія завідувача образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктора мистецтвознавства, професора Н.О.Урсу і кандидата мистецтвознавства, старшого викладача цієї ж кафедри І.С.Підгурного, присвячена видатному представнику фотомистецтва М.Й.Грейму. Праця стала результатом п’ятирічних наукових розвідок авторів. Н.О.Урсу має набагато ширшу палітру наукових інтересів – проблеми відродження національної мистецької спадщини, дослідження сакрального мистецтва, чину братів-проповідників в Україні, питання теорії й методики викладання образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва у вищих та середніх навчальних закладах України. І.С.Підгурний досліджує історію розвитку та мистецтвознавчу специфіку художньої фотографії на теренах Поділля.

Як зазначається в передмові у монографії розглядаються умови становлення і розвитку мистецтва фотографії на території України, увага авторів зосереджується на творчості М.Грейма у контексті становлення фотографічної діяльності Центрального Поділля, зокрема, висвітлюється роль культурно-мистецького середовища у формуванні його особистості, професійна праця та сфери інтересів фотомитця, дається характеристика типологічним та художньо-композиційним особливостям його творчих композицій, простежуються географічні виміри, типологія об’єктів майстра світлин тощо. Робиться спроба представити пам’яткоохоронне значення досліджень культурно-мистецької спадщини М.Грейма для подільського регіону.